

‘Liever den eeredood sterven.’ De Parijse Commune en de militarisering van de socialistische partijcultuur.

Dennis Bos

In zijn magistrale *Zur Soziologie des Parteivesens* beweerde de Duits-Italiaanse socioloog Robert Michels dat de jonge sociaal-democratie, voor wat betreft haar partijorganisatorische kenmerken, nog het meeste weg had van ... het leger.¹ Dat moet toen, bijna een eeuw geleden, een onwaarschijnlijke analyse hebben geleken. Het betrof hier immers een beweging die door vriend en vijand veeleer werd geassocieerd met vrome vredeswensen en internationale verbroedering tussen de volken, met een principiële afwijzing van het militarisme – ‘de kanker die knaagt aan de welvaart des volks’ – met de leuze ‘geen man en geen cent voor het leger’ en met een symbolentaal waarin vredesduiven en gebroken geweertjes prominent figureerden. Toch verdienen de door Michels aangevoerde argumenten nadere overweging.

In zijn hoofdstuk ‘Die moderne demokratische Partei als kriegsführende Partei’ laat Michels onder meer zien dat een nauwe linguïstische verwantschap tussen de sociaal-democratie en het leger bestond: ‘Es gibt kaum einen Ausdruck der Heerestaktik, der Strategie und des Kasernenhofs, kurz, des militärischen Jargons, der sich nicht in den Leitartikeln der sozialdemokratischen Presse wiederfände.’² Strategische concepten, militair-technische termen en een aan oorlogsvoering, krijgsmacht of exercitieveld ontleend taalgebruik zouden inderdaad een onmiskenbaar stempel drukken op de retoriek van het socialisme. Zo beschreef Friedrich Engels tegen het eind van zijn leven de beweging letterlijk als ‘eine große internationale Armee von Sozialisten’, die ‘in härtem, zähem Kampf von Position zu Position’ zouden oprukken.³ Sociaal-democratische partijbestuurders poseerden als leden van de generale staf, nieuwe partijgenoten werden rekruten genoemd, doorgewinterde

---

¹ Robert Michels, *Zur Soziologie des Parteivesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens* (Leipzig 1911) 40-44.

² Michels, *Zur Soziologie*, 43.

³ Friedrich Engels, ‘Einleitung zu “Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848-1850” von Karl Marx’, in: Karl Marx en Friedrich Engels, *Werke (MEW)* Band 7 (Berlijn 1971) 511-527, aldaar 516-517.

partijgenoten veteranen en voormalige partijgenoten deserteurs. Rond de rode vlag ontstond een geritualiseerde mystiek die rechtstreeks ontleend leek aan militaire vaandeltradities en al bij de introductie van de Eerste Mei in 1890 heette deze internationale manifestatie voor de achturige werkdag een ‘wapenschouw’ van de ‘gemobiliseerde strijdkrachten’ van het proletariaat: ‘één leger, onder één vaandel’.⁴

Voor Michels vormde de overeenkomst tussen het taalgebruik in partij en krijgsmacht maar een kleine schakel in de veel bredere bewijsvoering voor de ‘ijzeren wet van oligarchisering’ waarom het hem eigenlijk te doen was. Die wet verklaarde hoe en waarom democratische massapartijen onherroepelijk ten prooi vielen aan processen van centralisering, bureaucratisering en de heerschappij van een autoritaire leiding. De constatering van Michels met betrekking tot het militaristisch jargon van de socialisten lijkt, behalve verrassend en doeltreffend, een belangrijk aanknopingspunt voor verder onderzoek. Omdat taal de werkelijkheid niet alleen weergeeft, maar zelf deel uitmaakt van, en vorm geeft aan de verschijnselen die ze beschrijft, moet het alomtegenwoordig militaristisch jargon van de socialisten worden gezien als een belangrijk mentaal en cultureel aspect van de arbeidersbeweging.

Het klompenbataljon

Voor wie vermoedt dat Michels’ oordeel werd beïnvloed doordat zijn bronnenmateriaal overwegend uit de Duitse sociaal-democratie afkomstig was, moge een kleine bloemlezing uit het repertoire van Nederlandse socialisten uit dezelfde periode volstaan. In het manifest dat in 1894 de oprichting van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) te Zwolle aankondigde, presenteerde de nieuwe partij zich als ‘een nieuw legerkorps’ dat zich wilde voegen bij het ‘grote internationale leger’ van de sociaal-democratie. Eerder al bewoog zich in de kring van Haagse socialisten een partijgenoot die erom bekend stond geen redevoering te kunnen houden zonder te gewagen van de ‘arbeidersbataillons’ die binnen afzienbare tijd ‘schouder aan schouder’ zouden gaan optrekken tegen de ‘verschansingen

---

⁴ Friedrich Engels, ‘Voorwoord’, in: Karl Marx en Friedrich Engels, *Het communistisch manifest* (Amsterdam 1988) 13-17, aldaar 17.

der bourgeoisie’.⁵ Vooral SDAP-voorman P.J. Troelstra grossierde in – soms vergezochte – metaforen in de trant van ‘het wassend leger der ontwaakten’ en ‘de hoop’ die verandert in ‘een strijdbaar leger’. In Troelstra’s gedicht ‘De marsch der arbeiders’ dreunt het ‘rollen van de donder’ en ook zijn allerhande ‘doffe klanken’ hoorbaar, ‘die heel d’aard verstomd doen staan.’ Het klinkt als een artilleriebarrage, die het onder een rode krijgsbanier opmarcherende volk ondersteunt:

Zoo marcheeren wij, de werkers, en ’t geluid dat gij daar hoort,
’t Is de krijgskreet der bevrijding, die de zware lucht doorboort,
En ons vaandel draagt de kleuren van den morgen die er gloort.

Zelfs het geluid van een futloos sjokkende massa werklieden die zich, weinig krijgshaftig maar wel heel Nederlands, op houten klompen slaperig naar de fabriek sleept, wist Troelstra nog in militaire termen te vertalen. Zijn journalistieke impressie van het klepperend ochtendrumoer in textielstad Enschede maakte melding van ‘één groot leger van klossende klompen’ en droeg dan ook de treffende titel ‘Het Klompenbataljon’. Dat partijleider Troelstra een congres van zijn SDAP in 1905 toesprak onder het wat barse, maar krijgshaftige motto ‘Voorwaarts, marsch!’ komt nauwelijks meer als een verrassing.⁶

De revolutionaire, vrij-socialistische of anarchistische tegenstanders van de parlementaire en hervormingsgezinde SDAP spraken over die partij aanvankelijk honend als van een clubje ‘generaals zonder troepen’. Het lachen is deze spotters misschien wel vergaan toen de SDAP snel begon te groeien, maar het sociaal-democratisch gekoketteer met krijgshaftige beeldspraak en militaire analogieën bleef nog lang een bron van groot vermaak. In een rond de eeuwwisseling populaire ‘Satirieke klucht’ werd de sociaal-democratische vakbondsleider Henri Polak bijvoorbeeld opgevoerd als de volstrekt belachelijke ‘generaal Haantje Pik’, een even autoritair als parmantig kereltje dat blijkens de regieaanwijzingen van de anarchistische auteur op het toneel herkenbaar was aan het ‘blikken kindersabeltje aan z’n

---

⁵ Alexander Cohen, *In opstand* (Amsterdam 1967, oorspr. 1932) 136; ‘Aan de sociaal-democraten in Nederland’ in: *Na tien jaar. 1894-1904. Gedenkschrift bij het tienjarig bestaan der Sociaal-democratische Arbeiderspartij* (Amsterdam 1904) 4-7, aldaar 6.

⁶ P.J. Troelstra, *Van leed en strijd. Verspreide stukken (1892-1898)* (Amsterdam 1898) 13-16, 127-128, 166-168; Idem, *Voorwaarts, marsch! Ons standpunt bij de verkiezingen* (Amsterdam 1905).

zij'.⁷ Deze karikatuur trof vooral doel omdat Polak zich inderdaad graag afficheerde als een soort opperbevelhebber en de vakbeweging in zijn artikelen en brochures regelmatig een leger op veldtocht noemde. Voor dat vakbewegingsleger gold, net als in 'het *militaire* leger', dat een overwinning uigesloten was 'zonder orde, tucht en discipline'. Wie dat niet zomaar wilde geloven, werd door Polak nadrukkelijk gewezen op recente krijgskundige ervaringen zoals die waren opgedaan in Nederlands-Indië, Soedan en Zululand. Daar waren machtige horden van wel duizenden 'wilden' verslagen door 'een handjevol Europeesche soldaten', wier slagkracht volgens Polak school in het feit dat zij, 'aan orde en tucht gewend, volgens wetenschappelijke regelen en strikt opvolgend de bevelen der officieren, als één geheel georganiseerd optreden'.⁸ Precies zo moest volgens sociaal-democraten als Polak en Troelstra dan ook de arbeidersbeweging in Nederland worden ingericht, en juist dit punt vormde de kern van het conflict met de vrijheidslievendere socialisten ter linkerkant van de sociaal-democratie. Die laatste sneerden over de 'kadaverdiscipline' die heerste in 'de graftomben' van de sociaal-democratie, en zagen de moderne organisatieprincipes van de SDAP als een Pruisisch importproduct.

Dat de anarchisten niet moe werden de SDAP te ridiculiseren als een partij van pochende leunstoel-generaals, weerhield hen er niet van het eigen revolutionair idioom al even enthousiast met militaire vaktermen te verrijken. De accenten lagen daarbij natuurlijk wel anders – met name tucht en discipline waren hier minder populair – maar een fundamenteel onderscheid lijkt op dit punt toch niet te maken. Ook bestuurders van 'revolutionaire' vakorganisaties betitelden hun verenigingskas als een 'arsenaal' dat gevuld diende te worden met 'ammunitie' voor de door 'mannen van het eerste gelid' te leveren 'voorpostengevechten'. En bij gelegenheid gingen ook sommige anarchisten zover om een oudgediende uit eigen kring waarderend 'den ouden Generaal' te noemen.⁹

---

⁷ Jan Katoen [=A. van Emmenes], *De bekeering van Louis Maximiliaan Barricade c.s. Satirieke klucht in drie taferelen* (Amsterdam z.j. [ca. 1899]).

⁸ Geciteerd in: A. van Emmenes, *Een kritiek op de brochure Federatie van vakverenigingen [...] door Henri Polak* (Amsterdam 1899) 24; Cf. Salvador Bloemgarten, *Henri Polak. Sociaal democraat 1868-1943* ('s-Gravenhage 1993) 210. Van Emmenes suggereert terecht dat het verschil in vuurkracht ook een rol kan hebben gespeeld.

⁹ *De Vrije Socialist*, 9 april 1904 (P.J. Penning als 'den ouden generaal'); A. van Emmenes, *Een kritiek*, 7, 19, 23 (voorposten, arsenaal, ammunitie).

De Zaanse anarchist en ‘volksdichter’ Teun Boot, die werkte bij de firma Duyvis, schreef een paar jaren vóór de Eerste Wereldoorlog een stemmig vers dat sterk geïnspireerd lijkt door de manier waarop gesneuvelde militairen de laatste eer werd bewezen. Het gedicht in kwestie heet *Op het graf der gevallenen* en die titel dekt de inhoud vrij nauwkeurig. Boot schetst een toekomst waarin, na de overwinning van de revolutionaire arbeidersklasse op ‘de oude tirannen’, hebzucht en dwangstaat hebben plaatsgemaakt voor vrijheid en brood. Dat is heel fijn natuurlijk, maar de prijs die de ‘brave helden’ voor hun overwinning moesten betalen, was hoog: ‘bij duizend en tienduizentallen’ waren zij als ‘getrouwe soldaten in geestdrift gevallen.’

Dichter Boot suggereert evenwel dat bij dit grote verlies troost kon worden geput uit de dankbare herinnering en het stemmig eerbetoon waartoe het nageslacht zich na de zegepraal der revolutie verplicht zou weten:

Verwoed was de strijd en verschrikkelijk uw lijden,
Volhardend uw kamp en wonderlijk uw moed,
Uw nakroost, dat gij uit de boeien bevrijdde,
Brengt u op uw graven zijn innigen groet,
[...]
Wij hebben uw graven met kransen beladen,
En strooien sering en rozen in ’t rond,
Ter eere van u, door den vijand gesmaden,
Betreên wij vol eerbied dee’z heiligen grond.
O, duizende vrienden betreden de perken,
Zij trekken in ootmoed ter bedevaart heen,
Zij plaats en in stêe van geweldige zerken,
Bij ’t bloemengeschenk een eenvoudigen steen.¹⁰

Onmiskenbaar werd de strijders voor het socialisme hiermee een samenhangend geheel van fatsoenlijke lijkbezorging en plechtstatig herdenkingsritueel in het vooruitzicht gesteld. Dat beantwoordde ongetwijfeld aan een algemeen menselijke behoefte aan geritualiseerd rouwbeklag, maar dat verklaart niet waarom Boot koos voor een voorstelling die aansloot bij de militaire traditie van postume heldenhulde.¹¹

---

¹⁰ T. Boot, *Voor hoofd en bart. Vrijheidszangen* Tweede bundel (Amsterdam 1906) 16-17.

¹¹ Over die militair-funeraire traditie, die in de Eerste Wereldoorlog natuurlijk een geweldige kwantitatieve en kwalitatieve impuls kreeg, maar waarvoor de eerdere

De opzienbarende golf terreuraanslagen die in het buitenland rond 1900 door anarchisten van uiteenlopende pluimage met bommen, pistolen en dolken werden gepleegd, kreeg in de Nederlandse revolutionaire pers (*Recht voor Allen*, *De Opstand*, *De Oproerkraker* en vele andere titels) gewoonlijk een warm en enthousiast onthaal. Juist waar de grens tussen woord en daad werd overschreden maakten revolutionaire socialisten het nog veel bonter dan de om hun 'hol geschetter' gewraakte sociaal-democraten. Zij spiegelde zich niet alleen in hun taalgebruik aan het krijgsbedrijf, juichten niet alleen wanneer in Parijs een politiebureau of in Moskou een Tsaar werd opgeblazen, maar oefenden zich daadwerkelijk in het hanteren van vuurwapens en bommen, publiceerden handleidingen voor de bereiding van explosieven, knutselden met horloges en dynamiet 'helsche machines' in elkaar, formeerden soms formele knokploegen – in Nederland een tijd lang onder het mom van 'schermclubs' – en voerden reguliere veldslagen met andersdenkenden, de politie of zelfs met complete legereenheden.¹²

Leve de Commune!

Bij alle ideologische, culturele en politiek-strategische verschillen die de socialistische arbeidersbeweging verscheurden, lijken de overspannen militaristische retoriek en een morbide belangstelling voor dood en geweld een algemeen kenmerk. Maar wat zegt dat eigenlijk over de socialistische beweging in Nederland? Waar kwam de onmiskenbare fascinatie met oorlogsgeweld en het leger vandaan en welke rol speelde dit element in de eigen politieke cultuur van de beweging en in de collectieve mentaliteit van haar aanhangers? Het antwoord op die vragen is te vinden in de rijksgeschakeerde herdenkingscultuur rondom de Parijse Commune van

---

aanzetten al van het laatste kwart van de negentiende eeuw dateren: Luc Capdevila en Danièle Voldman, *War dead. Western societies and the casualties of war* (Edinburgh 2006) 37-67; George L. Mosse, *Fallen soldiers. Reshaping the memory of the world wars* (New York / Oxford 1990) 44-46, 80-93.

¹² Piet Honig, *Herinneringen van een Rotterdams revolutionair*. Bezorgd door Bert Altena (Utrecht 2005) *passim*; Dennis Bos, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam, 1848-1894* (Amsterdam 2001) 183-256; Ronald van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt! Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920* (Hilversum 2003) 163-196.

1871 die de socialistische arbeidersbeweging ontwikkelde. Tot aan de Russische revoluties van 1905 en 1917 vormde de Commune vrijwel het enige concrete voorbeeld van revolutionair krijgsgeweld waarop de socialisten konden bogen. In debatten over kwesties als proletarische zelfverdediging, gewapende strijd en politieke terreur werd daardoor altijd naar het historische voorbeeld van 1871 verwezen. De Commune van Parijs werd een politieke en ideologische toetsteen en, dankzij het gewelddadige en militaire karakter van de gebeurtenissen, een belangrijke factor in de militarisering van de socialistische partijcultuur.

Onder socialisten werd de herinnering aan de revolutionaire Commune, die van maart tot en met mei 1871 in Parijs de macht in handen had gehad, nog heel lang levend gehouden. Dat gebeurde in de vorm van historische studies in lijvige boekwerken, maar ook met behulp van romantische heldendichten, meeslepende strijdlieden en grafische verbeeldingen. Van doorslaggevend belang werden demonstratieve bedevaarten naar de begraafplaats Père-Lachaise en vooral de jaarlijkse lokale herdenkingsbijeenkomsten die over de hele wereld werden georganiseerd. Gezamenlijk legden deze voorstellingen van het verleden in tekst, beeld en ritueel de basis voor een episch verhaal dat, overal waar socialisten bijeenkwamen, in vrijwel gelijklopende vorm werd naverteld.¹³ Het verhaal van de Commune functioneerde in de internationale socialistische beweging lange tijd als een soort oorsprongsmythe die tegelijkertijd werd ingezet ter legitimatie van het eigen streven en als bron van inspiratie. Wat GolgOtha is voor het christendom, werden de Parijse barricaden van 1871 voor generaties sociaal-democraten, anarchisten en communisten.¹⁴

---

¹³ Deelaspecten van deze historische beeldvorming heb ik eerder onderzocht in: ‘Martelaressen en moordenaars. Symbolische voorstellingen van vrouwen en de dood in de Parijse Commune van 1871’ in: *Moordmeiden en schone slaapsters. Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 24 (2004) 68-88; ‘De kadavers van de Parijse Commune’, in: C. Santing, H. te Velde en M. Wilke ed., *Machtige lichamen. Het vingertje van Luns en andere politieke wapens* (Amsterdam 2005) 127-141; ‘Building Barricades: the Political Transfer of a Contentious Roadblock’, *European Review of History-Revue européenne d’Histoire* 12 (2005) 345-365.

¹⁴ Sebastian Haffner, ‘Die Pariser Kommune. Ein Prolog zum 20. Jahrhundert’ in: Idem, Stephan Hermlin et al., *Zwecklegenden. Die SPD und das Scheitern der Arbeiterbewegung* (Berlijn 1996) 13-56, aldaar 53; Georges Haupt, ‘The Commune as symbol and example’ in: *Aspects of International Socialism 1871-1914* (Cambridge /

Het ontstaan van de Commune in maart 1871 was rechtstreeks een gevolg geweest van een militair debacle dat zich in de voorgaande maanden had afgetekend. In de zomer van 1870 was het Franse Tweede Keizerrijk van Napoleon III blakend van zelfvertrouwen en krijgslust te velde getrokken om de Pruisen een les te leren. Het keizerlijke leger betrok zijn indrukwekkende stellingen, de keizer zelf voegde zich bij zijn troepen en ook de bevolking ontstak in patriottisch enthousiasme, maar veel mocht het niet baten. Binnen enkele weken waren de voornaamste Franse eenheden verslagen, omsingeld of naar het neutrale Zwitserland uitgeweken, waren de ‘onneembare’ vestingsteden Metz en Sedan in Duitse handen en was zelfs keizer Napoleon III in Pruisische krijgsgevangenschap beland. Woedend over deze dramatische afgang was de bevolking van Parijs op 4 september 1870 in beweging gekomen om de Republiek uit te roepen. Onder het gematigd republikeins bewind van een regering van Nationale Verdediging was de oorlog vervolgens voortgezet, waarbij alle krachten werden verzameld om ten minste Parijs uit handen van de vijand te houden.

Gedurende een lange, strenge winter belegerden Duitse troepen de Franse hoofdstad, die mede verdedigd werd door de eigen bevolking. De mannelijke inwoners waren gemobiliseerd in eigen bataljons van de Nationale Garde en deze bemanden samen met reguliere legereenheden de stellingen rondom Parijs. Zware Duitse artilleriebeschietingen, ernstige voedseltekorten, een gebrek aan brandstof en een volledig tot stilstand gekomen economie bleken niet in staat het Parijse moreel te breken. Elders in Frankrijk toonden de nieuwe republikeinse legers zich echter niet opgewassen tegen het Duitse geweld. De naar Bordeaux uitgeweken Franse regering legde uiteindelijk het moede hoofd in de schoot en verzocht op 31 januari om een wapenstilstand.¹⁵ De Elzas en een deel van Lotharingen werden door het nieuwe Duitse Keizerrijk geannexeerd, waardoor de Franse

---

Parijs 1986) 23-47; Edward S. Mason, *The Paris Commune. An episode in the history of the socialist movement* (New York 1930) 296-298.

¹⁵ Over de Frans-Duitse Oorlog bestaat een uitgebreide Engelstalige literatuur. Zeer leesbare klassiekers zijn: Alistair Horne, *The fall of Paris. The siege and the Commune 1870-71* (Z.p. 1990, oorspr. 1965) en Michael Howard, *The Franco-Prussian War. The German invasion of France, 1870-1871* (Londen 1962). Aanzienlijk moderner is de aanpak in: Bertrand Taithe, *Citizenship and wars. France in turmoil 1870-1871* (Londen / New York 2001) en John Milner, *Art, war and revolution in France 1870-1871. Myth reportage and reality* (New Haven / Londen 2000).

Derde Republiek al bij zijn geboorte werd belast met een zwaar nationaal trauma en een diepgeworteld revanchisme.

Gevoelens van vernedering en gekwetst patriottisme lagen ook ten grondslag aan de revolutie die zich in Parijs zou voltrekken. In de vroege uren van 18 maart probeerde een legerregiment, in opdracht van de inmiddels naar Parijs teruggekeerde regering, het artilleriepark van de Nationale Garde te bezetten. De operatie was bedoeld om, conform de bepalingen van het vredesverdrag, de Parijse Gardisten te ontwapenen, maar deze opzet mislukte jammerlijk. Haastig opgetrommelde Gardisten en te hoop gelopen bewoners van verschillende volksbuurten wisten, met hulp van gedeserteerde soldaten, het leger terug te dringen en de 'eigen' kanonnen in veiligheid te brengen. Deze nachtelijke coup maakte duidelijk hoezeer op dat moment twee onverzoenlijke kampen tegenover elkaar stonden. Op Montmartre botste het patriottisch, republikeinse volk met de heersende macht van capitulanten van Bonapartistische, monarchistische, klerikale en provinciale snit. De eenheden van de Nationale Garde waren gevormd vanuit de lokale bevolking, en bestonden grotendeels uit arbeiders en mensen uit de middenklasse. Zij hadden de strijd tegen de Duitsers willen voortzetten (of beweerden dat althans), waren vervuld van republikeinse idealen en ten diepste achterdochtig jegens een regeringskamp dat in hun ogen bestond uit louter land- en volksverraders. Terwijl overal in Parijs barricaden verrezen en met de rode vlag van de opstand werd gezwaaid, week de regering opnieuw uit, nu naar Versailles. Het ambtenarenkorps en de restanten van het verslagen leger volgden, waarmee de stad werd overgelaten aan de geüniformeerde en zwaar bewapende opstandelingen van de Nationale Garde.¹⁶

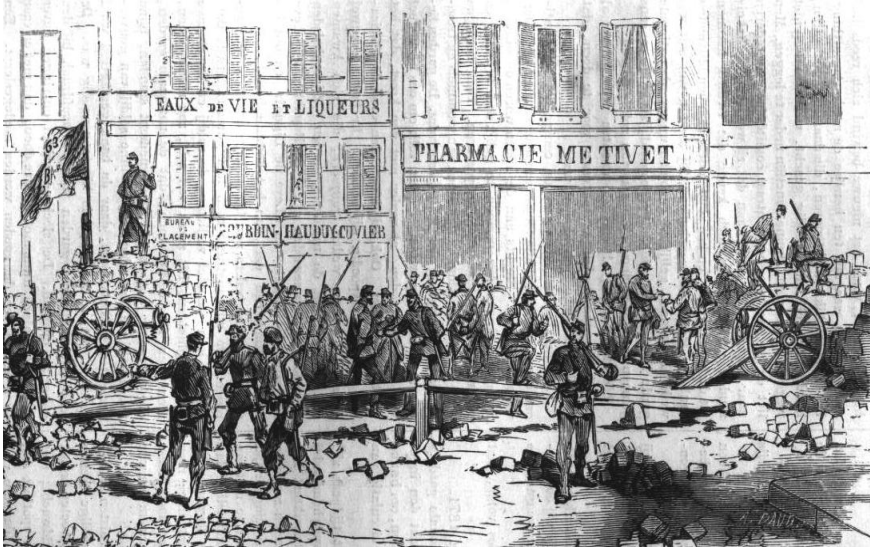
---

¹⁶ De historiografie van de Commune is zelfs nog uitgebreider dan die van de Frans-Duitse oorlog. Een beknopt recent overzicht van de gebeurtenissen en de historische discussie biedt: Robert Tombs, *The Paris Commune 1871* (Londen / New York 1999). Dé klassieker, door een ooggetuige is: P.O.H. Lissagaray, *Histoire de la Commune de 1871* (vele drukken, oorspr. 1876). Daarnaast: Stewart Edwards, *The Paris Commune 1871* (Londen 1971) en Frank Jellinek, *The Paris Commune of 1871* (Londen 1971, oorspr. 1937). Een gender-perspectief hanteren: Gay L.Gullickson, *Unruly women of Paris. Images of the Commune* (Ithaca / Londen 1996) en Carolyn J. Eichner, *Surmounting the Barricades. Women in the Paris Commune* (Bloomington / Indianapolis 2004). Een analyse van de stedelijk-sociale context: Roger V. Gould, *Insurgent Identities. Class, Community, and Protest in Paris from 1848 to the Commune* (Chicago / Londen 1995); Culturele implicaties: Albert Boime, *Art and the French Commune. Imagining Paris after War and Revolution* (Princeton 1995); Belangrijke

Onder auspiciën van de Nationale Garde werden in Parijs verkiezingen gehouden voor een zogeheten Commune, die als een revolutionair stadsparelement de stad ruim twee maanden zou besturen en verdedigen tegen aanvallen van de regeringstroepen. Het bewind van de Commune bestond bij de gratie van een wankele coalitie van elkaar soms heftig bestrijdende revolutionairen van ultra-republikeinse en socialistische signatuur. De periode van 72 dagen die verliep tussen de opstand van 18 maart en de uiteindelijke nederlaag van de Commune op 28 mei, bood echter onvoldoende gelegenheid de revolutionaire voornemens in praktijk te brengen of zelfs maar te bepalen welke maatregelen prioriteit moesten hebben. Werkelijke politieke en sociale hervormingen kwamen dan ook niet van de grond, al was men het er roerend over eens dat uitbuiting moest worden afgeschaft, dat alle macht aan het volk behoorde en dat de in Parijs begonnen revolutie uiteindelijk zou leiden tot internationale broederschap tussen de volkeren en een sociale wereldrepubliek. Naast het hijsen van een massa rode vlaggen, het omverhalen van keizerlijke en monarchistische monumenten en het openbreken van kerkvloeren was het echter vooral de gewapende strijd tegen de regeringstroepen die alle aandacht van de *communards* opeiste. Na de eerste dagen van revolutionaire euforie ontbrandde begin april een complete burgeroorlog met de reguliere troepen van de regering in Versailles. Die strijd werd door de revolutionaire eenheden van de Parijse Nationale Garde aanvankelijk buiten de stad gestreden, vanuit dezelfde forten en loopgraven die eerder de Duitse belegeraars hadden weerstaan. Nu bleek de overmacht echter te groot. Nadat de verdedigers van de Commune steeds verder waren teruggedrongen, stormden op 21 mei de eerste militaire eenheden de stad binnen. Een week van hevige gevechten volgde, waarbij de restanten van de Nationale Garde zich achter honderden barricaden verschansten en een reeks paleizen, ministeries en andere monumentale gebouwen in vlammen opging.

---

bundels die meerdere aspecten behandelen: Jacques Rougerie, *1871. Jalons pour une histoire de la Commune de Paris*. *International Review of Social History* 17 (1972) en John Hicks en Robert Tucker, *Revolution and reaction. The Paris Commune 1871* (Massachusetts 1973). De geschiedenis van de Commune is ondertussen ‘verstript’: Tardi, *De stem van het volk*. Naar een roman van Jean Vautrin. Deel 1-4 (Z.p. 2002-2004).

Afb. 1: Barricade in Parijs.

Zo kwam de Commune niet alleen rechtstreeks voort uit een militaire vernedering, ze eindigde er ook mee. Alle republikeinse retoriek en revolutionaire grootspraak ten spijt, waren de ongeorganiseerde amateursoldaten van de Nationale Garde in geen enkel opzicht opgewassen tegen het professionele geweld van het regeringsleger. Na afloop van de strijd zou een groot gedeelte van de kannonnen, waar de strijd ooit om begonnen was, ongebruikt op Montmartre worden aangetroffen. Blijkbaar waren de opstandelingen vergeten dat zij over die wapens beschikten. Voor het Franse leger was het slechten van de Parijse barricaden een welkome gelegenheid de vernedering van de verloren oorlog met Pruisen te wreken, zonder dat daarbij grote risico's werden gelopen. Terwijl de Commune na deze laatste *Semaine Sanglante* of 'Bloedweek' in totaal naar schatting 20.000 doden te betreuen had, kostte de verovering van Parijs het leger niet meer dan ongeveer vierhonderd gesneuvelde officieren en manschappen.¹⁷ Het enorme dodental aan de zijde van de verdedigers van de Commune was slechts zeer ten dele het gevolg van directe gevechtshandelingen. Natuurlijk werd op en achter de barricaden van Parijs massaal gesneuveld, zoals dat in de weken daarvoor in de forten en loopgraven buiten de stad ook was

---

¹⁷ Robert Tombs, *The war against Paris 1871* (Cambridge 1981) 162.

gebeurd. Maar de grootste aantallen doden vielen zonder twijfel pas daarna, als slachtoffer van massa-executies die nog meer dan een week na beëindiging van de laatste gevechten plaatsvonden.

Voor de jonge socialistische beweging was het netto resultaat van de Commune uitgesproken ambivalent. Natuurlijk was hier sprake van een verpletterende nederlaag die de Franse arbeidersbeweging voor jaren uiteensloeg. Woordvoerders, lokale organisatoren en zelfs de gewone aanhangers waren gesneuveld, gevangengezet, werden naar de strafkolonie Nieuw-Caledonië in de Stille Oceaan verbannen of gedwongen naar het buitenland te vluchten. Bovendien kwam het socialisme wereldwijd in een kwade reuk te staan doordat het de ‘misdaden van de Commune’ nog jarenlang voor de voeten geworpen kreeg.

Afb. 2: Communards bij het omvergehaalde standbeeld van Napoleon op de place Vendôme.

Beschuldigingen van grootschalige brandstichtingen door ongrijpbare *petroleuses*, van vandalisme en van de onloochenbare executie van twee generaals, de aartsbisschop van Parijs en een aantal gegijzelde priesters en politieagenten, drongen ook buiten Frankrijk de socialisten tijdelijk in het defensief. Toch zou op wat langere termijn de erfenis van de Commune wel degelijk vruchtbaar blijken, precies zoals Karl Marx daags na het laatste

schot in Parijs al in plechtige termen had voorspeld: ‘Het Parijs van de arbeiders, met zijn Commune, zal eeuwig worden gevierd als de roemrijke voorbode van een nieuwe maatschappij. Zijn martelaren zijn voorgoed opgeborgen in het grote hart van de arbeidersklasse’.¹⁸

Doordat socialisten buiten Frankrijk de verslagen communards openlijk als hun geestverwanten en broeders erkenden, maakten zij niet alleen de geleden nederlaag maar ook de eervolle heroïek van de vergeefse strijd tot de hunne. Zo werd de geschiedenis van de Commune tot een mythe waaruit, ondanks de fatale afloop, politieke inspiratie en nieuwe moed kon worden geput. Binnen enkele jaren werd 18 maart wereldwijd en door socialisten van alle gezindten herdacht en gevierd als het feest van de allereerste arbeidersregering, de dag waarop de ‘dictatuur van het proletariaat’ voor het eerst gestalte had gekregen. Een aantal van de voornaamste en krachtigste symbolen van het socialisme was ontleend aan de Commune of kreeg dankzij de Commune een nieuwe zeggingskracht en internationale verspreiding. Dat gold voor de rode vlag en voor de barricade, voor het beeld van de strijdbare Marianne met haar rode vrijheidsmuts en voor het sinds de eeuwwisseling wereldwijd gezongen lied ‘De Internationale’, waarvan de tekst direct na de Bloedweek van mei 1871 was geschreven door een in Parijs ondergedoken communard.¹⁹

‘Gedenk de Commune!’

Dat juist de Commune van Parijs tot een zo belangrijke bron van socialistische symboliek, ritueel en mythische overlevering werd, had ingrijpende gevolgen. Ter legitimatie en inspiratie van de eigen beweging kozen de socialisten voor een historische gebeurtenis die welbeschouwd niets meer dan een ontluisterende militaire nederlaag en een bloedige vernedering was geweest. Die keuze betekende ook dat de voorstelling die men zich van een toekomstige revolutie maakte, grotendeels bepaald werd

---

¹⁸ Karl Marx, *De burgeroorlog in Frankrijk* (Amsterdam 1971) 110.

¹⁹ Maurice Dommanget, *Histoire du drapeau rouge* (Parijs 1966) 67-115; Maurice Agulhon, *Marianne into Battle. Republican imagery and symbolism in France, 1789-1880* (Cambridge 1981) 136-161; Bos, ‘Building barricades’; Jan Gielkens, *Maranga mai te hunga mabi. De Internationale internationaal* IISG Research Papers 35 (Amsterdam 1998); Piet Creve e.a., *Pierre de Geyter: Het grote lied van een kleine man (1848-1932)* (Z.p. [Gent] z.j. [1998]).

door de historische ervaring van 1871. Van de Commune leerden de socialisten dat de revolutie de gedaante van een burgeroorlog zou aannemen, waarin een proletarische legermacht zich, al dan geüniformeerd maar in elk geval tot de tanden bewapend, in een grootstedelijke omgeving en vanachter barricaden, teweer zou moeten stellen tegen een vijand die voor geen oorlogsmisdaad terug zou schrikken. Deze voorstelling werd overgedragen in een literaire vorm die naadloos aansloot bij de oorlogsverheerlijking zoals die bij het ‘burgerlijke’ lezerspubliek in trek was. De archetypen en clichés waaruit de geromantiseerde voorstelling van oorlogsgeweld was opgebouwd, werden nu ingezet om een gepopulariseerde voorstelling van de socialistische revolutie te vormen. Daarmee werden ook normen en waarden uit de populaire oorlogsfictie, de erecodes van het militarisme, kritiekloos geïncorporeerd. Persoonlijke moed, krijgslust en agressie, heroïsche zelfopoffering, doodsverachting in dienst van een hoger ideaal, de veronderstelde kameraadschap van ‘jonge mannen onder elkaar’ en soms zelfs ridderlijkheid tegenover de vijand werden zo van belachelijke, valse en vooral reactionaire sentimenten tot evenzoveel proletarische deugden gemaakt.

Een beperkt aantal teksten over de Commune vormde de basis waarop een menigte andere socialistische auteurs, journalisten, dichters, sprekers en zelfs tekenaars zich zou baseren. Twee titels kregen al kort na hun verschijnen een klassieke of zelfs canonieke status. Deze boeken zouden met hun grote oplagen, decennialange drukgeschiedenis en veelvuldige vertalingen, garanderen dat in socialistische kring de herinnering aan de Commune van Parijs een bijna universele vorm en inhoud kreeg. Van grote en blijvende invloed was de analyse die Karl Marx nog tijdens de gebeurtenissen schreef, en die als *De burgeroorlog in Frankrijk* bekend zou komen te staan.²⁰

De eerste Nederlandse vertaling van dit oorspronkelijk anoniem in het Engels verschenen werk dateert al van eind juli of begin augustus 1871 en werd uitgegeven door een van de vroegste socialistische organisaties in Amsterdam. Het was de eerste zelfstandige boekuitgave van een tekst van Marx in het Nederlands, zoals de Amerikaanse editie dat tegelijkertijd in de Verenigde Staten was. De Nederlandse lezers vernamen dankzij *De*

---

²⁰ Karl Marx, ‘The Civil War in France. Address of the General Council of the International Working Men’s Association’ in: Karl Marx en Friedrich Engels, *Gesamttausgabe* (MEGA) Abteilung I, Band 22. *Text* (Berlijn 1978) 118-162; Marx, *De burgeroorlog*.

burgeroorlog in Frankrijk hoe de ‘grootmoedigheid van de gewapende werklieden’ door de ‘windbuilen uit de wijken der weelde’ werd beantwoord met laffe sluipmoorden en hoe gevangen genomen communards in Versailles ‘afgrijpselijke wreedheden te verdragen’ hadden, waarbij ministers met hun echtgenotes vergenoegd toekeken.²¹ Waaruit die gruwelen precies bestonden, werd echter niet uitgelegd. Hoewel Marx zeker niet blind was voor de meeslepende overtuigingskracht van de door hem in het voorbijgaan vermelde naakte vrouwenlijken, ingeslagen schedels en levend begraven slachtoffers, was het hem toch in de eerste plaats te doen om de ideologische en politiek-strategische lessen die de socialisten uit de korte geschiedenis van de Commune konden trekken. Voor sappiger details konden socialistische lezers daarom beter te rade gaan bij een andere auteur.

Naast Marx’ *Burgeroorlog* was geen boek over de Commune zo invloedrijk en beeldbepalend als het uitputtende overzichtswerk *Histoire de la Commune de 1871* van de socialistische journalist en oud-communard Prosper-Olivier Lissagaray. Zelfs nog voordat de eerste druk van dit werk in 1876 bij de Brusselse Librairie Contemporaine verscheen, drong Marx vanuit Londen bij de Duitse sociaal-democraten aan op een Duitse vertaling, waarbij hij zich persoonlijk bemoeide met de keuze van een vertaler, correctie van de proeven en vaststelling van een gunstige winkelprijs. De Engelse vertaling die enige jaren nadien zowel in een Britse als in een Amerikaanse editie verscheen, was het werk van Marx’ dochter Eleanor. Een Zweedse en Vlaamse vertaling volgden nog voor de eeuwwisseling.²²

In zijn schildering van bloederige oorlogstaferelen en andere fysieke gruwelen liet Lissagaray maar heel weinig aan de verbeelding van zijn lezers

---

²¹ Karl Marx, ‘De Burgeroorlog in Frankrijk. Manifest van den algemeenen raad der Internationale Werkers-Vereeniging’, in: *Archief der Internationale Werkers-Vereeniging. Verzameling van Officieele Bescheiden en gemengde stukken* (Amsterdam 1871) 9, 11. Het enig mij bekende exemplaar van deze brochure bevindt zich in de bibliotheekcollectie van het IISG te Amsterdam en heeft toebehoord aan H.H. van Kol.

²² Lissagaray, *Histoire de la Commune de 1871* (Brussel 1876); Marx’ uitvoerige correspondentie met uitgever Wilhelm Bracke in 1876-1878 in: *MEW* Band 34 (Berlijn 1966) passim; Lissagaray, brief aan J.W.H. Dietz, 19 november 1890, in: Lissagaray, *Geschiede der Kommune von 1871* (Stuttgart 1894, 2e dr.) VII-VIII; Samuel Bernstein, ‘American labor and the Paris Commune’, *Science and Society* 15(1951) 144-162, aldaar 162; Lissagaray, *Kommunen 1871 Öfversättning af Fr. Sterky* (z.p. z.j. [ca. 1880] reprint: Stockholm 1973); *Geschiedenis der Commune van Parijs van 1871* Naar het Fransch van Lissagaray [...] (Gent 1894). Deze laatste editie beslaat 671 pagina’s.

over. De geschiedenis van de Commune werd in zijn boek tot een aaneenschakeling van heroïsche overwinningen en diepe vernederingen, van explosies van agressie en haat, afgewisseld met roerende staaltjes van tederheid. In de Vlaamse vertaling uit 1894 treft de lezer dertien- en veertienjarige kanonniers van de Commune die ‘wonderen van dapperheid’ verrichten, mannen die te midden van instortende huizen doorvechten omdat ze, overtuigd van de onvermijdelijke nederlaag, ‘toch eenen glansrijken dood [willen] sterven’ en vrouwen van de Commune die legerofficieren in het gezicht slaan en zich dan ‘zelf aan den muur stellen, om den dood af te wachten.’²³ De fatalistische heldenmoed van de communards krijgt extra glans door de uitvoerige en concrete beschrijving van de wijze waarop zij aan hun einde komen. Voor de liefhebber biedt Lissagaray alle denkbare varianten op dit thema, maar het voorbeeld van een prominent lid van de Commune kan volstaan:

Een uur lang werd Varlin, met de handen op de rug gebonden, onder eene vlag slagen en scheldwoorden, door de straten van Montmartre gesleurd. Zijn jeugdig, denkend hoofd, waarin nooit een enkel wreed gedacht opgekomen was, werd door sabelhouwen doorkliefd en gelek weldra aan een bloedigen vleeschklomp, zoodat het oog uit de holte hing. [...] Men zette hem neder om hem dood te schieten. De ellendelingen vielen dan, met kolfslagen, als razenden op zijn lijk.²⁴

Niet iedere socialist zal *De geschiedenis van de Commune* van Lissagaray of Marx’ *Burgeroorlog* van kaft tot kaft hebben gelezen. Maar vast staat wel dat vrijwel iedere socialist die zich in woord of geschrift over de Commune uitliet, er voor sprekende anekdotes of splijtende inzichten uit putte. Vast staat ook dat iedereen die na 1871 tot de beweging toetrad, onvermijdelijk met het verhaal van de Commune kennismakte, of het nu was in de vorm van een redevoering, een sierplaat aan de wand van een vergaderlokaal, door deelname aan een plechtige herdenkingsbijeenkomst of door mee te zingen met een van de vele aan de Commune gewijde liederen.

Ook voor Nederlandse socialisten was de nagedachtenis van de Commune vrijwel onontkoombaar. Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de voormalige dominee die vanaf 1880 als voorman van de sociaal-democratie

---

²³ Lissagaray, *Geschiedenis*, 335, 498-499-512.

²⁴ Lissagaray, *Geschiedenis*, 513-514.

en later het anarchisme optrad, toonde zich op dit terrein wel uitzonderlijk productief. Jaar na jaar, van 1880 tot zelfs ver in de Eerste Wereldoorlog, droeg hij zorg voor het in maart en mei bijna ritueel verschijnen van hoofdartikelen in *Recht voor Allen* en *De Vrije Socialist* onder titels als '18 maart 1871', 'Gedenk de Commune!', 'Maartoverdenkingen', 'Bloedige meidagen' of het pakkende 'Vergeet de heldendaden uwer voorgangers niet'.²⁵

Afb. 3: De revolutie in uniform: na verkiezingen werd de Commune op 28 maart 1871 officieel uitgeroepen ten overstaan van circa 200.000 Nationale Gardisten.

Al in 1881, toen Domela Nieuwenhuis nog maar net tot de nieuwe heilsleer was overgegaan, verscheen van zijn hand een omvangrijke studie *De Fransche Burgeroorlog van het jaar 1871*. Een erg oorspronkelijk werk was dit niet, maar belangrijk was wel dat het een aantal hoogtepunten uit de Commune-mythologie voor het eerst toegankelijk maakte voor Nederlandstalige socialistten. Als bijlage was bovendien de complete tekst van Marx' *Burgeroorlog* uit 1871 opgenomen. Deze nieuwe vertaling uit het Duits was door Domela Nieuwenhuis persoonlijk gemaakt en zou in 1896, bij de

---

²⁵ Titels ontleend aan: Gé Nabrink, *Bibliografie van, over en in verband met Ferdinand Domela Nieuwenhuis* (Leiden 1985).

vijfentwintigjarige herdenking van de Commune, nog eens als afzonderlijke brochure verschijnen onder de plechtstatige omslagtitel *Een stem uit het verleden aan het heden*.²⁶

De veelschrijver Domela Nieuwenhuis lijkt op het onderwerp van de Commune nooit uitgekeken geraakt. Nog in 1919, het jaar van zijn overlijden, verscheen van zijn hand bij uitgeverij De Roode Bibliotheek een boek over de Franse anarchiste Louise Michel, die in 1871 op de barricaden van de Commune als ‘Rode Maagd’ beroemd en berucht was geworden. Het boek bevatte onder meer een portrettekening van Louise Michel in het uniform van de Nationale Garde, de hand manhaftig aan de koppelriem.²⁷ Hoezeer de offers van de Commune het denken en doen van een socialist als Domela Nieuwenhuis doordrong, blijkt ook uit diens memoires. Tijdens zijn gevangenisstraf in 1887 bestreed hij zijn neerslachtige buien naar eigen zeggen met de gedachte ‘aan die duizenden mannen en vrouwen der Kommune [...] die hun lijdenstijd volbrachten met een voorbeeldeloze taaheid en volharding’.²⁸ Het was maar één van de nuttige functies die de rampzalige ondergang van de Commune voor latere socialisten vervulde: het was een probaat middel om kleinere tegenslagen mee te relativiseren.

Een heel bijzondere geschiedenis van de Commune verscheen in 1909 onder beheer van een door Amsterdamse anarchisten opgezette ‘Ontspanningsschool Haarlemmerpoort en Omstreken’. Als derde deel van hun zogeheten Kinder-Bibliotheek verscheen een fonkelnieuw boekje van de oude Domela Nieuwenhuis. In het veertig bladzijden tellende *De Kommune van Parijs* ging de roemruchte volkstriebun op de hurken om het opgroeiend geslacht van toekomstige klassenstrijders over hun eigen geschiedenis te vertellen. De auteur drukte zijn lezertjes om te beginnen op het hart om toch vooral niets te geloven van de ‘gemeene fabeltjes’ die over de Commune werden verteld, waarna hij ze ervan probeerde te doordringen dat de echte schurken in het regeringskamp stonden. De stof werd aanschouwelijk gemaakt door beschrijvingen van de goedhartigheid en grenzeloze eerlijkheid van de communards, maar bovenal door hun zelfverloochenende heroïek te benadrukken: ‘zij wilden liever den eeredood

---

²⁶ F. Domela Nieuwenhuis, *De Fransche Burgeroorlog van het jaar 1871. Eene historische studie* (Haarlem z.j. [1881]); Idem, *De Commune van Parijs in het jaar 1871. Een stem uit het verleden aan het heden* (Amsterdam 1896).

²⁷ F. Domela Nieuwenhuis, *Louise Michel 1830-1905* (Amsterdam z.j. [1919]) 47.

²⁸ F. Domela Nieuwenhuis, *Van christen tot anarchist* (Amsterdam z.j. [1910] 2^e dr.) 191.

sterven al vechtende, dan zich over te geven in handen van hun vijanden'.²⁹ Beklagenswaardig waren vooral de ongelukkigen die levend in handen van de tegenstander vielen: 'De troepen der regering te Versailles [...] gingen heel wreed te werk tegen de gevangen gemaakte kommunards, die zij zoo maar neerschoten'. Omdat de moordpartij van de Bloedweek 'alles wat men zich kan voorstellen' overtrof, was het volgens Domela Nieuwenhuis onmogelijk een adequate schildering te geven. Om de lezertjes van de Kinder-Bibliotheek toch een indruk te geven, sloot het boek af met beschrijvingen van de ruwe selecties voor het executiepeloton, van voorbijgangers die gedwongen werden om grafkuilen te graven, van 'een lange streep bloed' op het water van de Seine, van straten waarin 'de lijken zoo hoog' lagen, 'dat de doortocht gestremd was' en van een 'oepenhoping van lijken gedurende een lengte van 100 meter en een hoogte van 3 meter'.³⁰ Welk kind zou na lezing van dergelijke taferelen niet overtuigd zijn geraakt van het historisch gelijk van de socialisten?

Aan ons de wraak!

Niet alleen in de straten van Parijs lagen de lijken hoog opgetast, ook in de socialistische herdenkingscultuur rond de Commune speelden zij een overheersende rol. Daarmee werd de revolutie van 1871 tot een huiveringwekkend-spannend oorlogsverhaal voor alle leeftijden, waarin de hoofdrolspelers in strak gesneden uniform paradeerden tegen een romantisch decor van barricaden en brandende gebouwen. Dat de socialistische beweging nog heel lang blijk gaf van een sterke fascinatie met oorlogsgeweld, militair jargon en eervol sneuvelen, hangt nauw samen met de wijze waarop met de erfenis van de Commune werd omgegaan. De nederlaag van de Commune verschaftte de socialisten een aura van drama en heroïek, en bleek bovendien uitermate vruchtbare bron voor een eigen mythologie. De herdenking van de Commune legde de basis voor een specifiek socialistische partijcultuur, en hielp de beweging daardoor een herkenbare identiteit te ontwikkelen. Tegelijkertijd zorgde het militaire karakter van de Commune ervoor dat de socialistische normen en waarden soms verdacht veel leken op de erencode die in patriottische en militaristische kring al veel langer gold.

---

²⁹ F. Domela Nieuwenhuis, *De Kommune van Parijs* (z.p. [Amsterdam] z.j. [1909]) 21.

³⁰ Domela Nieuwenhuis, *De Kommune*, 27, 36.

De politieke cultuur van het socialisme ontleende aan de Parijse Commune natuurlijk veel meer dan alleen de morbide fascinatie voor wapengekletter en bloedvergieten. Dat in dit artikel uitsluitend aan de ‘militarisering van het socialisme’ na 1871 aandacht werd besteed, is echter geen willekeurige keuze geweest. De socialisten maakten een militaire nederlaag tot uitgangspunt voor de ontwikkeling van een eigen politieke cultuur en dat had zwaarwegende consequenties voor de toekomst. In alle socialistische herdenkingen van de Commune sluimerde het wraakmotief dicht onder de oppervlakte. Soms werd die roep om wraak expliciet, zoals in het gedicht dat de Amsterdamse metselaar H.J.G. Jansen van Galen in 1888 wijdde aan ‘De strijd der Commune’:

Want uit het kille graf dier wakk’re kampioenen,
Stijgt een kreet van wraak, geuit door millioenen.

Ooit zou hij volgens de dichtende metselaar komen, de dag waarop de revolutie zou overwinnen en het uur der vergelding zou aanbrenen: ‘Dan staan wij moedig pal en blijft aan ons de wraak.’³¹ Een Vlaams anarchistisch orgaan verwoorde hetzelfde motief nog iets nadrukkelijker:

Herdenkt niet alleen de martelaars der Kommune maar [...] plant in het hart van ’t opkomend geslacht al den haat, dien een proletariërs hart bevatten kan tegen onze beulen [...] om zoodra mogelijk de openstaande rekening te vereffenen.³²

Dit soort bloeddorst lijkt vooral vrijblijvende retoriek, en in de Nederlandse en Belgische context was het dat ook. Naarmate de socialistische beweging verder integreerde tot een geaccepteerde partner in het verzuilde politieke bestel werd de retoriek van wraak en bloedvergieten steeds minder toepasselijk. Politiek geweld en de taal die daarbij hoorde verdwenen dan ook uit het repertoire en jargon van de Nederlandse sociaal-democratie. Dat maakte ook een aanpassing van de herdenkingscultuur rondom de Commune noodzakelijk. Allengs zou het bloedbad van Parijs onder weldenkende socialisten gaan dienen als een waarschuwing tegen onbezonnen activisme en overspannen revolutie-verwachtingen. De

---

³¹ H.J.G. Jansen van Galen, ‘De strijd der Commune te Parijs in 1871’. Strooibiljet, maart 1888. IISG, Archief D. de Clerq, map 33.

³² *De Fakkel*. Vrij Communistisch Orgaan der vlaamsche Groepen, 2 juni 1895, 1.

volgende stap was dat het herdenken van de Commune geheel zou worden overgelaten aan de anarchisten en bolsjewieken ter linkerzijde van de sociaal-democratie.

Wat in de Nederlandse context onschuldig vertoon van bravoure bleef, kon elders en onder andere omstandigheden wel degelijk bijdragen tot massamoord. Heel wat onheilspellender dan de wraaklust van metselaar Jansen van Galen of de Vlaamse anarchisten klonk hetzelfde geluid uit de mond van Chinese Rode Gardisten, die hun terreurcampagne tijdens de ‘Grote Proletarische Culturele Revolutie’ rond 1970 rechtvaardigden met een beroep op de Parijse Commune van een eeuw eerder. In de maanden voorafgaand aan de Oktoberrevolutie van 1917 werkte de toen ondergedoken Lenin aan zijn boek *Staat en revolutie*, waarin de lessen van de Commune nog eens op een rij werden gezet.³³ Ook zijn voornaamste conclusie was dat de Commune in 1871 te ruimhartig was geweest en te zachtmoedig met haar tegenstanders was omgesprongen. Die ‘vergissing’ zouden de gemilitariseerde, door wraaklust bevangen revolutionairen van de twintigste eeuw inderdaad niet meer begaan.

---

³³ N. Lenin, *Staat en revolutie. De leer van het Marxisme over den staat en over de taak van het proletariaat in de revolutie* (Amsterdam 1920); John Bryan Starr, *Revolution in retrospect: the Paris Commune through Chinese eyes* (Berkeley z.j. [1972]).